

Мелітопольський державний педагогічний університет ім. Б. Хмельницького

Сакральне значення числівника «три»

У статті розглянуто сучасний мовознавчий, літературознавчий, філософський погляди на числівник «три», а також на слова, які містять компоненти «три–» і «трі–»; проаналізовано низку наукових і публіцистичних статей, словників, художню літературу, в яких числівник «три» вжито в сакральному значенні: ідея триєдності є найбільш поширеною у філософії (триєдність світа: верхній світ – небо, середній світ – земля, нижній світ – вода) і релігії (Трійця – Отець, Син, Святий Дух; триєдність душі, тіла і церкви); людина може побачити тримірний простір (довжина, ширина, висота); у фізиці розглядають три фази речовини (тверде тіло, рідина, пар); людина проживає три етапи (минуле, теперішнє і майбутнє, а також народження, життя, смерть); трійка символізує душу і таланти людини; в усній народній творчості, а також в художній літературі, говориться про три спроби, три бажання, три царівни-красуні, три принца, три богатиря, три сестри, три брати, три відьми, феї, чарівниці (серед яких одна – добра, дві – злі), три дні і три ночі подорожують або ворожать, в тридев'ятому царстві-державі живуть, з моря виходять тридцять три богатирі, три поросяти хатки будують, «Три зозулі з поклоном» в оповіданні Григора Тютюнника, «Три мушкетери» в романі Олександра Дюма, «Три товариші» в романі Еріха Марії Ремарка, «Три метри над рівнем моря» у романі Федеріко Моччіа тощо.

Ключові слова: сакральне значення числівника, компоненти «три–», «трі–», триєдність світу, три фази життя, Свята Трійця.

Єрмоленко С. І. Сакральное значение имени числительного «три».

В статье рассматривается современный языковедческий, литературоведческий, философский взгляды на имя числительное «три», а также слова, в которых есть компоненты «три–»; анализируется ряд научных и публицистических статей, словарей, художественная литература, имя числительное «три» употребляется в сакральном значении: идея триединства есть наиболее распространенной в философии (триединство мира: верхний мир – небо, средний мир – земля, нижний мир – вода) и религии (Троица – Отец, Сын, Святой Дух; триединство души, тела и церкви); человек может увидеть пространство в трех изменениях (длина, ширина, высота); в физике рассматривают три фазы вещества (твердое вещество, жидкое, пар); человек живет три этапа (прошлое, настоящее и будущее, а также рождение, жизнь, смерть); тройка символизирует душу и удачу человека; в устном народном творчестве, а также в художественной литературе, говорят о трех попытках,

трех желаниях, трех царевен-красавиц, трех принцах, трех богатырях, трех сестрах, трех братьях, трех ведьмах, феях, колдуньях (среди которых одна – добрая, две – злые); три дня и три ночи путешествуют или колдуют, в тридевятом царстве-государстве живут, с моря выходят тридцать три богатыря, трое поросят стоят дом, «Три кукушки с поклоном» в рассказе Григора Тютюнника, «Три мушкетеры» в Александра Дюма, «Три товарища» в Эрика Марии Ремарка, «Три метра над уровнем моря» в романе Федерико Моччиа и др.

Ключевые слова: сакральное значение имени числительного, компонент «три→», триединство мира, три фазы жизни, Святая Троица.

S.I. Yermolenko. Sacral meaning of the numeral “three”.

The article deals with contemporary linguistic, literary and philosophical view on the numeral “three”, and also with the words containing the component “three”. The paper analyzes a number of scientific and publicistic articles, dictionaries and imaginative writing works where the numeral “three” is used in its sacral meaning: the idea of trinity is the most wide-spread in philosophy (the world trinity: the upper world – the sky, the medium world – the earth, the lower world – the water) and religion (the Trinity – Father, Son, Holy Spirit; the trinity of the soul, body and church); the man can see the three-dimensional nature of space (length, height, width); physics studies three phases of the matter (solid matter, liquid and vapour); the man lives through three stages (the past, the present, the future, also birth, life, and death); the three symbolizes the man’s soul and fortune; the folklore and imaginative writing speaks of three attempts, three wishes, three princesses, three princes, three bogatyr, three sisters, three brothers, three witches, fairies and sibyls, among which one is kind and the other two are cruel, three days and three nights are spent on travelling or doing magic; people live in the Thrice-Ninth Kingdom; thirty-three bogatyr emerge from the sea; three piglets build their houses, “Three cuckoos with a bow ” by Hryhir Tyutyunnyk, “Three Musketeers” by A. Dumas, “Three Comrades” by E.M. Remarque, “Three metres above the sea level” in the novel by Federico Moccia and others.

Key words: sacral meaning of the numeral, component “three”, the world trinity, three phases of life, Holy Trinity.

Парадоксальну думку висловив французький філософ і мислитель Рене Декарт: «Філологи – це ті науковці, які переконливо довели, що народ не знає власної мови» [2:136]. Спробуємо спростувати це твердження на прикладі числівника «три».

Числівник «три» цікавить багатьох науковців, особливо лінгвістів Івана Вихованця, Катерину Городенську, Миколу Сумцова, Віктора Ужченка та інших. *Актуальність* дослідження незаперечна, адже етимологічні корені

числівника «три» сягають в глибоку давнину, а позначені ним реалії сакральні за своєю природою у всіх мовах світу.

Мета статті полягає у тому, щоб презентувати числівник «три»: як власне-кількісний числівник; як компонент «три-, трі-» у запозичених словах на позначення потроєння; як частина народнопоетичних і народнописенних фразеологізмів; як сакральний елемент в культурі народів світу. Відповідно автором визначенні такі завдання: а) дати вичерпну характеристику числівнику «три» з лінгвістичного, літературознавчого, філософського поглядів; б) ознайомити із компонентами «три-, трі-» в різних запозиченнях на позначення в переважній більшості потроєння чогось; в) описати фразеологізми в яких використовується числівник «три»; г) розглянути сакральне значення числівника «три» в широкому розрізі – не тільки в християнстві, але й в інших релігіях і культурах.

Походження числівника «три» пов'язують з праслов'янською формою **trъje**. «Числівники виявляють велику типологічну спільність у всіх слов'янських мовах і в багатьох мовах світу» [1:151]. Числівник три належить до непохідних назв. У групі власне-кількісних числівників (вона нараховує 42 слова), числівник «три» в аналітичних кількісних назвах передає всі інші кількісні поняття, якими оперує нині людське мислення (*тридцять три, три мільйони* тощо). «Характерну ознаку власне-кількісних числівників становить їхня лексико-семантична впорядкованість та ієрархізована сукупність цих одиниць, які виявляються в позначенні висхідного натурального ряду чисел, де сусідні елементи протиставляються за семантичною диференційною ознакою «більше на одну одиницю» [1:159].

Зінаїда Сікорська (1995) вважає, що «три» має твірну основу «тр», за допомогою якої утворилося слово «третій»: *tr+e'm-ii←tr/u* [4:235].

Якщо посилатися на словник іншомовних слів (2000), то латинською мовою компонент «tres-, tre- (три-, трі-)» у складних словах означає потроєння [5:906]. Приміром: *триба* латинською «tribuo – ділю на три частини», *трилогія*, *трилера*, *триметр*, *триптих*, *трисекція*, *трифтонг*, *трихотомія* <...> *трієдр*,

тріо, тріод, тріумвірат та інші. У зазначеному словнику всього нараховується 68 слів («три→» , «трі→»).

У словнику іншомовних слів Любові Нечволод (2007) дібрано тлумачення 72 слів (із компонентами «три→» – 58, «трі→» – 14), які мають компоненти «три», «трі»: *трибологія, триболюмінісценція, трибометрія, трибрахій, трибун, трибуна, тригер, тригональний, тригонометричний, тригонометрія, тризм, трирема* <...> *тріолет, тріумф, тріумфатор* та інші [3:690–694]. За чисельністю, як ми бачимо, кількість слів з компонентом «три→», «трі→» з часом зростає.

В українському орфографічному словникові дібрано 281 слово, яке розпочинається компонентом «три→», 81 слово – компонентом «трі→», що сукупно становить 362 слова зазначеної групи [8:725–728].

Тепер наведемо приклади різних джерел, де трапляється числівник «три», який несе різне семантичне забарвлення.

Що ж розуміється під поняттям «сакральний»? Лексема «Сакральний» пов'язана з омонімією і полісемією. «Сакральний – 1) те саме, що й сакраментальний; 2) священний; той, що стосується культу і ритуалу. <...> Сакральний – крижовий, той, що стосується крижів [5:814].

У короткому тлумачному словнику лінгвістичних термінів «сакральний (лат. sacer, sacri – святий, священний) – властивий мові Святого Письма. Текст Біблії (Старого й Нового Заповіту) вважається священним, недоторканим, сповненим таємничості» [9:151].

Наведемо зразки із «Дорогоцінної енциклопедії геніальних афоризмів», де числівник «три» у висловлюваннях не просто числівник, а репрезентує прихований підтекст: *Жолуді однакові, але коли виростуть з них дуби, з одного дуба зроблять кафедру для вченого, інший піде на рамки для портрета, а з **третього** змайструють таку шибеницю – приємно глянути* (Аркадій Аверчеко) [2:4]; *Від **трьох** прикмет моїх **три** лиха **тривають** з року в рік: від серця – біль, від дум – химери, а від очей – роса; **Три** дурні зйдуться і знай собі плетуть, що тільки їм одним відкрита світу суть* (Авіценна (Ібн Сіна)) [2:5–

б]; Виноградна лоза дарує **три** грона: грона насолоди, грона оп'яніння і грона відрази (Анахарсис) [2:10]; Не диво: **тричі** борці солити не годиться (Левко Боровиковський) [2:46]; У кожної людини **три** характери: той, що їй приписують; той, що вона сама собі приписує; і, нарешті, той, що є насправді (Віктор Гюго) [2:130]; Є **три** різновиди брехні: брехня, огидна брехня й статистика (Бенджамін Дізраелі) [2:153]; Існують **три** різновиди негідників на світі: негідники наївні, тобто впевнені, що їхня підлість є найвищою шляхетністю; негідники, що соромляться своєї підлості при неодмінному намірі її довершити; нарешті, просто негідники, чистокровні невідники (Федір Достоєвський) [2:159]; Виноград пускає **три** гілки: гілку насолоди, гілку пияцтва і гілку нахабства. П'яний той, хто випив більше **трьох** склянок... (Епіктет) [2:171;175]; **Три** ознаки шедевр: чуттєвість, вибагливість, ідейна невизначеність (Володимир Карев) [2:207]; Двоє-**трьох** – це все суспільство. Один стане Богом, другий – дияволом ... (Томас Карлейль) [2:207]; Усьому, що я знаю, я навчився після **тридцяти** (Жорж Клемансо) [2:215]; Безчестя, святенництво, марновірство – **три** різні речі. Щастя подібне до кулі, що підкочується сьогодні під одного, завтра під другого, післязавтра під **третього**, потім під четвертого, п'ятого тощо – відповідно до числа й черги щасливих людей (Козьма Прутков) [2:217; 224]; Шляхетному мужеві у своєму житті слід стерегтися **трьох** речей: у юності – захоплення жінками, у зрілому віці – суперництва, у старості – скнарості (Конфуцій) [2:231]; Там, де б'ються двоє, найчастіше перемагає **третьій** (Андрій Коцюбинський) [2:233]; Існують **три** різновиди людей: ті, хто бачить; ті, хто бачить, коли їм показують; і ті, хто не бачить (Леонардо да Вінчі) [2:273]; Розуми бувають **трьох** видів: один усе осягає сам; інший може зрозуміти те, що осягнув перший; **третьій** сам нічого не осягає і не може збагнути того, що зрозуміли інші (Нікколо Макіавеллі) [2:303]; Кажуть «задоволення» – і думають про насолоду; кажуть «почуття» – і думають про чуттєвість; кажуть «тіло» – і думають про те, що нижче за тіло. Таким от чином збезчещено **три** гарних речей (Фрідріх Ніцше) [2:332]; Чоловік – це та істота, здатна **три**

години чекати, поки клуне риба, і не здатна почекати чверть години, поки дружина вбереться (Роберт Орбен) [2:341].

Мовознавець Віктор Ужченко серед безлічі фразеологізмів, якими послуговуються українці виділяє і фольклорні та народнопоетичні, у яких є числівник «три»: за **тридев'ять** земель, до **третіх** півнів, гнати у **три** вирви, намолоти **три** мішки, від горшка **три** вершка, у **три** миги, заблукати між **трьох** сосон, **три** чисниці [чисниця – десята частина (три нитки) пасма] до смерті, гнати в **три** шиї, гнути в **три** дуги (в **три** погібелі), як **три** дні (хліба) не їв, сльози в **три** ручаї, здирати (стягувати) **три** шкури). «Поняття числа і фігури взяті не звідки-небудь, а тільки з дійсного світу. <...> А до того був довгий шлях розвитку числівникової системи, причому фразеологізми найбільше увібрали до свого складу саме назви чисел першого десятка» <...> Та числівник ще й складова частина фразеологізму. І як кожне інше слово, він розчиняється в загальній «хімічній» сполуці стійкого виразу, а отже, і взаємозамінюється» [7:33, 34]. У фольклорі, якщо посилатися на Миколу Сумцова, потроєння це один із найпоширеніших прийомів. Потроєння – це мультиплікація, тобто збільшення кількості предметів, замість *однієї дороги, однієї трави, одного богатиря* з'являється **три** дороги, **три** трави, **три** богатиря тощо. «Ставши на шлях мультиплікації, слово *три* починає заступатися назвами з більшим числовим значенням» [6:14]. Наприклад: у дурня не вистачає **третьої** (дев'ятої, десятої) кленки в голові.

Екзотичний числівник **тридев'ять**. Народнопоетичне **тридев'яте** царство, **тридесяте** королівство нами сприймається як зачин у казках, тоді як **тридесяте** – це тридцять, а **тридев'яте** – три по дев'ять, тобто двадцять сім. Поступово ці фразеологізми втратили пряме, набули нового значення, як «віддалене» королівство (**тридесяте** королівство), «віддалене» царство (**тридев'яте** царство), «віддалене» море (за **тридев'ять** земель) тощо.

Щодо художньої літератури, то контекстуального значення числівник «три» набуває вже у назвах цих творів: «Три зозулі з поклоном» в оповіданні Григора Тютюнника, «Мені **тринадцятий** минало» у Тараса Шевченка,

«Пам'яті *тридцяти*» у Павла Тичини, «*Три* мушкетери» в романі Олександра Дюма, «*Три* товариші» в романі Еріха Марії Ремарка, «*Три* метри над рівнем моря» у романі Федеріко Моччіа тощо.

Сакральне значення числівника «три» для різних релігій незаперечне. Найчастіше триєдність присутня в християнстві. У Євангелії містяться такі сакральні символи: *три* Волхви, які символізують *три* функції Володаря Світу – Цар, Пророк і Проповідник; *три* дари Христу як Богу, Царю і Мученику; *три* дні Ісус молиться в Гетсиманській пустелі; *три* спокуси; *три* образи Перевтілення; *три* рази відцурався Петро від Христа; *три* розтинання на Голгофі; Ісус помер *третього* квітня о *третьій* годині, прожив *тридцять три* роки; *три* дня смерті Христа; *тричі* являвся Христос після смерті; *три* Марії.

Християнська догма про *Трійцю* (*Триєдиного* Бога), етимологічно пов'язана зі значенням числівника «три»: три може замінити числівник «один» у позначенні більш багатопланового і міцного союзу. *Три* сплетених кілець або *трикутників* символізують єдність образів *Трійці*. *Три* богословських якостей: Віра, Надія, Любов.

Різні народи світу часто послуговувалися сакральним значенням числівника «три». Наприклад, у шумерські традиції присутні чисельні трійки богів; в Африці місячна богиня – це три божества: два чорних і одне біле; у Єгипті це число космосу, яке складається з трьох елементів: Небо, Земля, Дуата (довкілля); у старожитніх греків три володарі світу – брати Зевс, Посейдон і Гадес; Піфагор уважав число «три» - числом гармонії і повноти, що є вираженням початку, середини і кінця життя тощо.

Езотерична наука стверджує, що «три» позначає змінність і символізує трикутник, який містить минуле, теперішнє, майбутнє. Багато закліть повторюються тричі і закінчуються словами: «Хай здійсниться це силою трьох».

Отже, сакральне значення числівника «три» пов'язане з різними віруваннями людей, його первинна семантика в таких ідіомах втрачена, у контексті він несе семантичне значення «єдності, цільності, спільності», або

«збільшення кількості на одну одиницю», або «щось протиставляється двом іншим предметам або реаліям». Щодо перспектив дослідження числівника «три», то незважаючи на його високу частотність використання в мовленні, з наукового погляду це питання залишається відкритим. Тому в царинах релігієзнавства і лінгвістики (етнолінгвістики, соціолінгвістики, психолінгвістики) корисно було б дослідити вплив принципу триєдності на формування світогляду людей, особливо на світосприймання окремої мовної особистості.

Література

1. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови : Академ. граматики укр. мови / І. Вихованець, К. Гроденська; За ред. І. Вихованця. – К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – 400 с. – Біобліогр. : с. 391–398.
2. Дорогоцінна енциклопедія геніальних афоризмів / Укладач О. В. Зав'язкін. – Донецьк ТОВ «ВКФ «БАО», 2010. – 608 с., 8 арк. іл.
3. Нечволод Л. І. Сучасний словник іншомовних слів / Л. І. Нечволод. – Харків : ТОРСІНГ ПЛЮС, 2007. – 768 с.
4. Сікорська З. С. Українсько-російський словотворчий словник : 2-ге вид., перероб. і допов. Словник / З.С. Сікорська. – К. : Освіта, 1995. – 256 с.
5. Словник іншомовних слів : 23 000 слів та термінологічних словосполучень / Уклад. Л. О. Пустовіт та ін. – К. : Довіра, 2000. – 1018 с. (Б-ка держ. службовця. Дер. мова і діловодство).
6. Сумцов Н. Ф. Тур в народной словесности / Н. Ф. Сумцов. – К., 1887. – 26 с.
7. Ужченко В. Д. Народження і життя фразеологізму / В.Д. Ужченко. – К. : Рад. шк., 1988. – 279 с.
8. Український орфографічний словник / За ред. проф. А. О. Свашенко. – Х : Прапор, 1997. – 845 с. (Серія «Від А до Я»).
9. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С. Я. Єрмоленко. – К. : Либідь, 2001. – 224 с.

Інформація про автора

Єрмоленко Світлана Іванівна;

кандидат педагогічних наук, Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького, доцент кафедри української мови;

72318 а/с №1 м. Мелітополь Запорізької області,

cvitlana.lana@gmail.com

моб. (066)4721287